

عوامل مؤثر در دست‌یابی به توافق هسته‌ای در دولت یازدهم

علی باقری دولت‌آبادی^۱
اسماعیل مردانلو^۲

چکیده

یکی از چالش‌برانگیزترین مباحث سیاست خارجی ایران، طی سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۴ موضوع پرونده هسته‌ای بود. در طول این سال‌ها دولت هشتم و نهم هر یک به‌نوعی در پی دست‌یابی به توافق برآمدند؛ اما این مهم تنها در دولت یازدهم محقق شد. این شرایط، به طرح این سؤال منجر می‌گردد که چه عواملی بر تصمیم‌گیری رهبران سیاسی ایران و توفیق آنان در شکل‌گیری یک توافق بین‌المللی در این مقطع زمانی تأثیر گذاشت؟ فرضیه پژوهش حاضر، بر این استدلال استوار است که طبق نظریه تصمیم‌گیری روزنا از میان متغیرهای ۵ گانه در تصمیم‌گیری، عامل فرد، جامعه و نظام بین‌الملل بیشترین تأثیرگذاری را در دست‌یابی به توافق ایفا کرده‌اند. یافته‌های پژوهش، از ویژگی‌های شخصیتی حسن روحانی، خواسته مردم برای پایان تحریم‌ها و احقاق حق هسته‌ای و استقبال جامعه جهانی از ریاست جمهوری حسن روحانی به‌عنوان مهم‌ترین عوامل در به سرانجام رسیدن پرونده هسته‌ای یاد می‌کند. باین حال تأثیر متغیرهای دیگر، همچون نقش بوروکراتیک را در این میان نادیده نمی‌انگارد. روش پژوهش حاضر، توصیفی است.

واژگان کلیدی: توافق هسته‌ای، جیمز روزنا، تصمیم‌گیری، ایران، دولت یازدهم

^۱. استادیار علوم سیاسی دانشگاه یاسوج، نویسنده مسؤل: abagheri@yu.ac.ir

^۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه یاسوج

۱- مقدمه

سیاست خارجی ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی، فراز و فرودهای بسیاری را تجربه کرده و با چالش‌های گوناگونی در عرصه نظام بین‌الملل روبرو شده است. در دو دهه اول انقلاب جنگ ایران و عراق، حادثه میکونوس و تحریم‌ها و از دهه سوم تا کنون برنامه هسته‌ای بیشترین وقت و توان دستگاه سیاست خارجی را مصروف خود ساخته‌اند، اما از میان این چالش‌ها، هیچ‌یک از نظر طول زمانی، اهمیت و پیامدها با مسئله هسته‌ای، برابری نمی‌کند. از زمان طرح مسئله هسته‌ای ایران در آژانس بین‌المللی انرژی اتمی تا قرار گرفتن آن بر روی میز شورای امنیت سازمان ملل متحد، این چالش علاوه بر وزارت امور خارجه، سایر نهادهای تصمیم‌گیری کشور را، به خود مشغول کرده است. برای پایان دادن به این چالش بزرگ که به تحریم‌های بین‌المللی ضد ایران منجر شد، دولت‌های هفتم به بعد، هر یک، تدابیر خاص خود را در پیش گرفتند. این راهکارها از تعلیق برنامه هسته‌ای برای اعتمادسازی، شروع و تا افزایش سطح غنی‌سازی و تعداد سانتریفیوژها، بدون توجه به فشارهای غرب و در قالب «راهبرد مقاومت» تداوم پیدا کرد. با وجود به کارگیری این تدابیر، هیچ‌یک در نهایت نتوانست پرونده هسته‌ای را به سوی توافق ایران و طرف‌های غربی سوق دهد. بالاخره این اتفاق، با برگزاری مذاکرات فشرده ظرف دو سال و دستیابی به توافق‌های اولیه در ژنو و لوزان، در ۲۳ تیرماه ۱۳۹۴ حاصل شد و ایران و ۱+۵ توانستند به توافقی با عنوان «برنامه جامع اقدام مشترک» دست یابند. توافقی که می‌تواند آثار منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای گسترده‌ای داشته باشد. حال که این توافق حاصل شده، عوامل مؤثر در به سرانجام رسیدن این پرونده به یکی از دغدغه‌های ذهنی پژوهشگران سیاسی تبدیل شده است. به گونه‌ای که اکنون این سؤال مطرح است که «چه عواملی سبب شد تا دولت یازدهم بتواند به توافق هسته‌ای دست یابد، حال آنکه دولت‌های پیشین در این راه ناکام ماندند؟» بدین منظور، فرضیه اصلی پژوهش به نحوه مدیریت و تصمیم‌گیری در پرونده هسته‌ای ایران اشاره کرده است و با استفاده از نظریه تصمیم‌گیری روزنا متغیر فرد، جامعه و نظام بین‌الملل را، بیش از سایر متغیرها مؤثر می‌داند. علت انتخاب این نظریه در تحلیل تصمیم‌های سیاست هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران، به توجه آن به دو سطح خرد و کلان برمی‌گردد. برای انجام این پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی و منابع الکترونیک و نوشتاری استفاده شده است.

۲- پیشینه پژوهش

مسئله هسته‌ای ایران و تلاش دولت‌های مختلف داخلی و خارجی برای حل این مسئله، از سوی پژوهشگران و تحلیل‌گران زیادی مورد توجه قرار گرفته است. خوش‌اندام، با ارائه مقاله‌ای با عنوان «مدیریت بحران هسته‌ای ایران از منظر اتحادیه اروپا و گزینه‌های جمهوری اسلامی ایران»، به متغیر محیط

بین الملل به‌ویژه بعد از حادثه ۱۱ سپتامبر و تأثیر آن بر سیاست بازدارندگی اتحادیه اروپا و گرفتن تصمیم‌های منسجم‌تر اروپا، ضد ایران اشاره دارد (Khoshandam, 2007). مقاله «تحلیلی بر سیاست خارجی ایران در دوره ریاست جمهوری احمدی‌نژاد، از منظر مدل پیوستگی جیمز روزنا» توسط منصوره مقدم و اسمعیلی با طرح تأثیر محیط بین الملل و ناکارآمدی سیاست تنش‌زدایی دولت‌های پیشین (هاشمی و خاتمی) در بازخورد مثبت جهانی، لزوم تغییر جهت گیری سیاست خارجی ایران در دوره احمدی‌نژاد را مورد توجه قرار داده‌اند (Mansouri Moqadam & Esmaili, 2011). مقاله دیگری با عنوان «انرژی هسته‌ای در قطار احمدی‌نژاد» از آرمین و علیزاده به تأثیر متغیر «فرد» در اتخاذ سیاست هسته‌ای ایران در این دوره می‌پردازد و اشاره به قطار، با هدف تبیین سیاست هسته‌ای یک‌طرفه و بی‌بازگشت دولت، تکیه دولت نهم و دهم به قدرت چین و روسیه بدون توجه به سوابق تاریخی، تجربه سیاسی آنها و نیز تحلیل ناقص از سیاست‌های غرب را در تصمیم‌گیری رئیس‌جمهور مؤثر می‌داند (Armin & alizadeh, 2007). فلاحی در «بررسی مقایسه‌ای دیپلماسی هسته‌ای ایران در دوران ریاست جمهوری خاتمی و احمدی‌نژاد تا پایان قطعنامه ۱۷۴۷ شورای امنیت» ضمن تحلیل مقایسه‌ای سیاست‌های هسته‌ای رؤسای جمهور فوق، الگوی انطباق تهاجمی را در رویکردهای هسته‌ای دولت احمدی‌نژاد، مؤثر می‌داند. بر این اساس متغیر «محیط بین الملل»، الزامات تصمیم‌های سیاسی را مشخص کرده؛ اما این تصمیمات نتایجی غیر از الزامات و محدودیت‌های محیط بین الملل را پدید آورده است (Fallahi, 2007).

مقالات متعدد دیگری نیز به تبیین دلایل مؤثر بر به‌کارگیری تدابیر راهبرد هسته‌ای ایران و آمریکا پرداخته‌اند: از جمله این مقالات، مقاله «سیاست خارجی اوپاما (دوره اول ریاست جمهوری) و مسئله هسته‌ای ایران» از عبدالله و اسماعیلی (۲۰۱۳)، «سیاست خارجی آمریکا در برابر برنامه هسته‌ای ایران؛ تأملی از پنجره واقع‌گرایی تهاجمی» از اطهری و مشهدیان (۲۰۱۲) و نیز «تبیین بحران هسته‌ای ایران از منظر رویکردهای رئالیستی و نئورئالیستی؛ ابعاد و رویکردها» از امینی (۲۰۰۸)، است. این مقالات اگرچه راهبرد هسته‌ای ایران در دوره‌های ریاست جمهوری محمود احمدی‌نژاد و سید محمد خاتمی را تبیین می‌کنند، اما به لحاظ دوره زمانی همگی به پیش از دوره ریاست جمهوری دولت یازدهم محدود می‌گردند و تحلیلی درباره دوره ریاست جمهوری حسن روحانی و نحوه مدیریت پرونده هسته‌ای، ارائه نمی‌دهند. این موضوع سبب شده تا در خصوص رخدادهای جدید در بحث هسته‌ای به‌ویژه نحوه دست‌یابی به توافق هسته‌ای بین ایران و قدرت‌های بزرگ، نوعی خلأ علمی در تحلیل وقایع وجود داشته‌باشد. مقاله حاضر، تلاش نموده تا

از زاویه‌ای جدید به موضوع بنگرد. این نگاه متفاوت به مدد بهره‌گیری از نظریه روزنا، در نحوه تصمیم‌گیری در دولت یازدهم برای موضوع هسته‌ای، حاصل شده است.

۳- چهارچوب نظری

پیشینه مطالعاتی روابط بین ملت‌ها به اندازه قدمت خود دولت‌هاست؛ اما مطالعه و تحلیل سیاست خارجی کشورها از قدمت چندانی برخوردار نبوده و تاکنون نیز چهارچوب نظری مبتنی بر دانش تجربی قابل تعمیم و کاربردی در این رشته ظاهر نشده است (Hudson & Vore, 1995, p.212). با این همه نظریات متداول در تحلیل‌های سیاسی همواره در قالب دو رهیافت خرد و کلان مطرح شده‌اند. در رهیافت‌های کلان، پژوهشگران به مفاهیم، مفروضات و قضایای تجریدی توجه داشته و بر تأثیر ساختار نظام بین‌الملل بر سیاست خارجی کشورها تأکید می‌کنند (Seifzadeh, 2005, p.130). در مقابل، در رهیافت‌های خرد، تأثیر ساختار داخلی کشورها را بر رفتار خارجی آنها، بررسی می‌گردد. از این منظر، رفتارهای خارجی کنشگران، محصول رویدادهای برخاسته از ساختار و متغیرهای داخلی است. مهم‌ترین نظریه پرداز رهیافت کلان، کنث والتز، صاحب نظریه واقع‌گرایی ساختاری (Waltz, 1997, pp.81-82) و مهم‌ترین نویسندگان رهیافت خرد را می‌توان هارولد و مارگارت اسپروت، ریچارد اسنایدر، اچ دبلیو بروک، برتون ساپین، گراهام آلیسون و هالپرین دانست (Sprout, 1957; Alison & Halprin, 1972; Snyder, Bruck & Spain, 1963).

رهیافت میانه که ترکیبی از دو سطح تحلیلی خرد و کلان می‌باشد، نیز همواره مورد توجه برخی از پژوهشگران از جمله جیمز روزنا بوده است. وی اذعان می‌دارد که فرایندهای تأثیرگذار بر رفتار خارجی روشن نمی‌کند که چگونه، چرا و با چه شرایط خاصی، تأثیرات عملی دارند و با چه شرایطی ندارند. شناسایی اینکه چه عواملی در سطوح داخلی و خارجی به سیاست خارجی، شکل می‌دهند، نشان نمی‌دهد که در چه شرایطی کدام دسته از عوامل بر دسته دیگر غالب می‌شوند. این مسئله‌ای است که به آن توجه لازم نشده است (Rosenau, 1971, pp.98-99). روزنا دلیل توجه هم‌زمان به مؤلفه‌های داخلی و خارجی در تبیین سیاست کشورها را، نبود نظام فراگیر جامع از «تعمیم قابل آزمون» می‌داند که با جوامع به‌عنوان کنشگرانی که واکنش‌های بیرونی را نشان می‌دهند، رفتار می‌کند. بر همین اساس وی پنج عامل زیر را، در رفتار خارجی کشورها، مؤثر ارزیابی می‌کند:

۳-۱. متغیر فرد: متغیر فرد عبارت است از ویژگی‌های انحصاری تصمیم‌گیرندگان که شامل تمامی جوانب تصمیم‌گیرنده است. روزنا باور دارد که خصایص فرد بیشتر در کشورهای توسعه‌نیافته، تازه استقلال یافته و کوچک مطرح است که فاقد نقش‌های سازمان‌یافته و نهادهای بوروکراتیک بوده‌اند و در جوامعی که رهبران آن کمتر تحت نفوذ و تأثیر افکار عمومی و گروه‌های بانفوذ قرار دارند، اتفاق می‌افتد (Neack; & Haney, 2005, p.2). بر این اساس متغیر فرد، دربرگیرنده همه جنبه‌های تصمیم‌گیرنده شخص سیاستمدار، اعم از ارزش‌ها، باورها، ویژگی‌های فردی، استعدادها و تجربیات پیشین وی را شامل می‌شود و سبب تمایز رفتار وی با دیگر افراد هم‌تراز او، می‌گردد (Rosenau, 1971, pp.108-109).

۳-۲. متغیرهای حکومتی یا «نقش»: علاوه بر خصوصیات فردی و انحصاری، افراد در سیمت حکومتی و جایگاه دولتی خود همواره واکنش‌های متفاوتی، از خود بروز می‌دهند. جایگاه فرد در ساختار حکومتی، وظایف و مسئولیت‌های قانونی، حوزه و دامنه اختیارات، محدوده انتظارات و ... بر نگرش فرد از جهان و تصمیم‌گیری‌های وی در عرصه خارجی تأثیر می‌گذارد (Rosenau, 1996, p.2). به عبارت دیگر، نگرشی که دولتی، حکومتی یا فردی می‌پندارد که باید بر اساس آن عمل کند، «نقش» نامیده می‌شود و این همان ویژگی‌های رفتاری ناشی از مسئولیت‌های سیاست‌گذاری یک بازیگر است و هر فردی که چنین جایگاهی را پر کند، از او نیز رفتار مشابهی انتظار می‌رود. ما می‌توانیم نقش را تعامل بین فرد و نظام سیاسی بدانیم و انتظاراتی که نظام مزبور از فرد دارد (Rast & Star, 2002, pp. 556-359).

۳-۳. متغیر دولتی یا بوروکراتیک: جنبه‌های ساختاری دولت شامل پیچیدگی یا نبود پیچیدگی سازمانی دولت، روابط سازمان‌های درون دولتی، روابط متخصصان و کارشناسان درون یک تشکیلات، تدوین‌کنندگان و ارائه‌دهندگان پیشنهادها و خطوط کلی تصمیم‌گیری، بر نحوه تصمیم‌گیری سیاست خارجی تأثیر گذاشته و خارج از این ملاحظات، امکان تصمیم‌گیری وجود ندارد. در نظام‌های گسترده بوروکراتیک دولت‌های غربی، سازمان‌های برخوردار، استانداردهای هدایت‌شده‌ای وجود دارد که تصمیم‌گیری یا سیاست‌گذاری را طی مراحل منظم امکان‌پذیر می‌سازد. روند تصمیم‌گیری در نظام‌های باز، بسته و یا ترکیبی از هر دو، همواره متفاوت بوده و از الگوهای متنوعی پیروی می‌کند. بر این اساس در نظام‌های باز اگرچه روند تصمیم‌گیری، کند است؛ اما نظام بوروکراسی فوق‌العاده به تخصصی شدن تمایل داشته و با گذراندن مراحل خاص خود، به نتایج دقیق‌تری دست می‌یابد (Bakhshayeshi, 2000, p.79).

¹ - Individual Factor

۳-۴. متغیرهای اجتماعی یا جامعه: این متغیر تمامی جنبه‌های غیردولتی یک جامعه را شامل می‌شود که در روند تصمیم‌گیری‌های مربوط به سیاست خارجی، دخیل است. ارزش‌ها، جهان‌بینی حاکم بر جامعه، فرهنگ سیاسی، گروه‌های مدنی، گروه‌های بانفوذ، گروه‌های فشار، احزاب سیاسی، تشکل‌های مردم‌نهاد، مجامع دانشگاهی و صاحب‌نظران بانفوذ و رسانه‌های غیردولتی در این متغیرها جای می‌گیرند (Rosenau, 1971, pp. 108-109). این عوامل مانند سایر متغیرها به نوع جوامع از نظر سنتی و یا مدرن بستگی داشته و گاه از رویه‌های متفاوت و متناقضی پیروی می‌کنند.

۳-۵. متغیر نظام بین‌الملل: دولت‌ها در روند تصمیم‌گیری از محیط بین‌الملل نیز تأثیر می‌پذیرند و واکنش به این نظام در محاسبه تصمیم‌گیرندگان منظور می‌گردد. نظام بین‌الملل شامل قطب‌بندی‌های مختلف شامل طیفی از نظام‌های بازدارندگی، موازنه قدرت و یا توازن وحشت می‌باشد (Rosenau, 1996, p.2). روزنا بر این اعتقاد است که خصوصیات و رفتار هر واحد سیاسی در هر لحظه‌ای از زمان، محصول سنت فرهنگی و محیط‌های متغیر داخلی و خارجی است و گزینه‌ها و دایره اختیارات و انتخاب‌های تصمیم‌گیرندگان و فعالیت آنها تحت تأثیر هنجارهای فرهنگی، سوابق و سنت‌های تاریخی، درخواست‌هایی است که از هر دو نظام داخلی و خارجی وام می‌گیرد (Rosenau, 1971, p.146).

در این مقاله با بهره‌گیری از چهارچوب طراحی شده توسط روزنا به تغییرات حاصل‌شده در متغیرهای پنج‌گانه فوق طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۴ و تأثیر آن بر مذاکرات هسته‌ای پرداخته می‌شود.

۴. عوامل تأثیرگذار در دستیابی به توافق هسته‌ای ایران

مجموعه‌ای از عوامل مختلف، روند تصمیم‌گیری در سیاست خارجی دولت‌ها را شکل می‌دهند؛ جیمز روزنا این عوامل را در پنج متغیر شناسایی و بررسی می‌کند:

۴-۱. متغیر فرد

خصوصیات فردی تصمیم‌گیران، یعنی مهارت، شخصیت، باور و استعداد‌های روانی تعیین‌کننده نوع شخصیت و رفتار را، می‌توان اولین منبع شکل‌دهنده سیاست خارجی کشورها تلقی نمود. این مقوله «تمامی جوهری است (مانند ارزش‌ها، استعدادها، تجارب پیشین) که گزینش‌ها یا رفتار سیاسی یک تصمیم‌گیر را از تصمیم‌گیر دیگر متمایز می‌سازد (Rosenau, 1980, pp. 83-89). بررسی نوع تصمیم‌گیری‌ها در دولت‌های هشتم، دهم و یازدهم حاکی از نقش برجسته و مسلط فرد در تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری داخلی و خارجی است. ایفای نقش فردی و نفوذ در لایه‌های مختلف اجتماعی و سیاسی (اقتدار شخصی و کاریزماتیک)، روابط میان فردی و میان‌گروهی و ... همواره بخش مهمی از گزاره تصمیم‌گیری در ایران

می‌باشد. برای تحلیل متغیر فرد و تأثیر آن بر تصمیم‌گیری‌های دولت یازدهم، لازم است ابتدا پیشینه و عملکرد حسن روحانی، در دوره‌های مختلف فعالیت سیاسی ایشان، دسته‌بندی و بررسی شود:

الف: پیشینه انقلابی

حسن روحانی از سال ۱۳۴۴ فعالیت‌های سیاسی، انقلابی خود را آغاز کرد. در طول این مبارزات به سبب سخنرانی‌های تند ضد نظام، تحت تعقیب قرار گرفت. پس از زیر نظر گرفته شدن منزل وی از سوی ساواک، به توصیه‌ی شهیدان بهشتی و مطهری از کشور خارج شد و مدتی در خارج از کشور به سخنرانی و تبلیغ پرداخت و پس از بازگشت امام خمینی به پاریس، به ایشان پیوست (Hamshahri Online, 2009). از همین جا بود که باب آشنایی حسن روحانی با غرب گشوده شد و او برای ادامه تحصیل انگلستان را انتخاب کرد. دانش‌اندوزی در رشته حقوق او را با منطق قانون و عدالت آشنا ساخت و سبب شد تا برای حل موضوع هسته‌ای بر مباحثه و استدلال حقوقی با غرب، تأکید کند. همچنین باید اشاره کرد که پیشینه انقلابی حسن روحانی نقش مهمی در راه یافتن وی، به نهادهای مدیریتی کشور ایفا کرد.

ب: سوابق اجرایی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی روحانی در پست‌های سیاسی - امنیتی مختلف مشغول خدمت گردید. در کارنامه اجرایی وی ریاست شورای سرپرستی سازمان صداوسیما، نمایندگی مجلس شورای اسلامی از دور اول تا پنجم، ریاست قرارگاه خاتم‌الانبیاء از سال ۶۴ تا ۶۶ و هم‌زمان مسئولیت فرماندهی ستاد کل پدافند هوایی کشور، نماینده رهبر انقلاب در شورای عالی امنیت ملی از سال ۱۳۷۰ تا کنون و هم‌زمان ریاست کمیسیون سیاسی، امنیتی - دفاعی مجمع تشخیص مصلحت نظام، نماینده مردم استان سمنان در دوره سوم خبرگان رهبری و نماینده کنونی مردم تهران در خبرگان رهبری به چشم می‌خورد (Hamshahri Online, 2009). سمت‌هایی که از سویی، وی را با موضوعات حساس و چالش‌برانگیز نظام مواجه ساخت و از سوی دیگر پای او را به میز مذاکرات و مراودات سیاسی کشاند (web Site belong to Hasan Rouhani, 2013). اگرچه وی در تمام این دوره، در نقش یک دیپلمات ظاهر شده و گفتگوهای پرشماری را، با سران کشورهای بیگانه تجربه کرده است؛ اما ریاست و حضور او در نشست‌های هسته‌ای بود که سبب شد تا به وی عنوان «شیخ دیپلمات» را دادند (Shargh newspaper, 2003).

واکاوای تحولات سیاست خارجی ایران نشان می‌دهد که در هشت سال دولت سازندگی و هشت سال دولت اصلاحات که حسن روحانی به‌عنوان دبیر شورای عالی امنیت ملی انتخاب شده بود، در زمینه اخلاق‌مداری و احترام به هنجارهای سیاسی، کارنامه قابل قبولی از خود برجای گذاشت. همین امر نیز موجب شد تا از اولین روز حضورش در سمت ریاست جمهوری مورد توجه تحلیل‌گران داخلی و خارجی

قرار گیرد (Web site of Khabar-e- Eghtesadi, 2013). در همین راستا بسیاری از رهبران سیاسی جهان از جمله، البرادعی او را به‌عنوان فردی عمل‌گرا و روشنگر (Times, 2014) و دارای منش‌ی معتدل، مؤدب اما آگاهانه، سرسخت و برخوردار از قدرت و اختیارات کافی (Jack Straw, 2013) معرفی کردند که قادر به حل مسئله هسته‌ای ایران است.

ج: آثار و نوشته‌ها

ریاست حسن روحانی بر مرکز مطالعات راهبردی مجمع تشخیص مصلحت نظام، سبب شد تا فضای بیشتری برای بیان دیدگاه‌های ایشان فراهم گردد. وی در مقدمه بیشتر شماره‌های فصلنامه راهبرد، دیدگاه‌های خود درباره موضوعات مهم منطقه‌ای و بین‌المللی نوشته است (Web Site belong to Hasan Rouhani, 2013). همچنین بیش از ده جلد کتاب از ایشان منتشر شده است که از میان این آثار «امنیت ملی و دیپلماسی هسته‌ای» و «امنیت ملی و نظام اقتصادی ایران» در محیط‌های دانشگاهی بیشتر شناخته شده است. بخش اعظم مطالب تحریر شده از سوی روحانی، در حوزه امنیتی و راهبردی است که گویای پیشینه کاری و اشراف ایشان در این حوزه، می‌باشد. بر این اساس، می‌توان گفت، شناخت کافی از فضای داخلی و خارج از ایران دارند. وی در این آثار نظام تصمیم‌گیری کشور را، دارای مشکلات اساسی می‌داند و به مواردی همچون نبود راهبرد در نظام تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری، نبود شناخت تفاوت‌های شیوه‌ها و راهبردها در سیاست خارجی، جنبه حیثیتی نظام تصمیم‌گیری، تلقی تاریخی گرایانه از سیاست، شعارزدگی و تبعات ناشی از آن، تداوم توهم توطئه در بین مسئولان و تصمیم‌گیری در کشور، با هدف مقابله با رقبا اشاره می‌کند (Rouhani, 2012, p.35-83).

روحانی با تغییر هدایت سیاست هسته‌ای از شورای امنیت ملی به وزارت امور خارجه کوشید تا نقش خود را در پیگیری پرونده هسته‌ای پررنگ‌تر نماید. تعیین گروه کاملاً حرفه‌ای و متخصص در امور سیاست خارجی و هسته‌ای، نشان از جدیت وی برای به سرانجام رساندن مذاکرات داشت. اگرچه، پرونده هسته‌ای همواره به‌عنوان مسئله‌ای فرادولتی - فراحزبی مطرح شده‌است؛ اما حسن روحانی تلاش نمود تا دیدگاه خود مبنی بر رویکرد قاطعانه توأم با تعامل آگاهانه را، بر مذاکرات هسته‌ای حاکم گرداند. او با تأکید بر دیدگاه «چرخش سانتریفوژ در گرو چرخش اقتصاد و زندگی مردم» (Iran Newspaper, 2013)، خیلی زود وجه تمایز خویش از سایر رقبای انتخاباتی و رؤسای جمهور پیشین را، مشخص ساخت. وی همچنین با حمایت همه‌جانبه از گروه مذاکره‌کننده و تعیین نماینده ویژه خود، در کنار گروه هسته‌ای (به‌منظور ایجاد کانال ارتباطی منظم بین رئیس‌جمهور و اعضای گروه هسته‌ای) نشان داد که حاضر به تنها گذاشتن نماینده خود در مذاکرات برای به‌دوش کشیدن بار تمام مذاکرات نیست.

این خصوصیت، فضا را برای مذاکره کنندگان هسته‌ای باز کرد تا باشهامت و امید بیشتری به مذاکره بپردازند. همچنین انتخاب محمدجواد ظریف از سوی ایشان، به‌عنوان سکان‌دار مذاکرات باعث گردید تا تفاوت معناداری در نحوه مذاکرات با غرب صورت پذیرد؛ از این رو می‌توان گفت، نقش ایشان در مذاکرات هسته‌ای و هم‌سویی فکری‌شان با حسن روحانی تغییر محسوسی را در بحث متغیر فرد - که از سوی روزنا به‌عنوان عامل مهمی در تصمیم‌گیری ذکر می‌شود - ایجاد کرد. متغیری که اگرچه در دولت هشتم شرایط مشابه آن وجود داشت؛ ولی به‌واسطه هم‌راستا نبودن با متغیر نظام بین‌الملل نتوانست به تغییر محسوسی دست یابد. عدم شناسایی حق غنی‌سازی ایران در آن زمان، فضای امنیتی پس از ۱۱ سپتامبر و سرمستی ناشی از حمله موفقیت‌آمیز آمریکا به افغانستان و عراق، حضور نو محافظه‌کاران در مسند قدرت در کاخ سفید و...، خوش‌بینی‌های مذاکره‌کنندگان ایرانی برای تحقق وعده‌های داده‌شده در پیمان سعدآباد را، نقش بر آب ساخت.

۲-۴. متغیرهای حکومتی یا «نقش»

متغیر «نقش» به دنبال آن است که کدام نقش‌ها و شخصیت‌های سیاسی، نظامی یا فرهنگی و کدام دسته از سازمان‌ها و گروه‌ها، با چه میزان از اقتدار و نفوذ در عرصه تصمیم‌گیری سیاست خارجی حضور دارند. باید توجه داشت که «همیشه درون حکومت چالش‌هایی بین افراد و جناح‌های گوناگون بر سر نفوذ، قدرت و هدایت نظام روی می‌دهد. شناخت اینکه اجزای نظام تصمیم‌گیرنده، هر یک چه نقشی ایفا می‌کنند و اینکه چه کسی رقیب کیست و بالاخره چه نقش‌هایی قدرت بیشتری دارند و کدام یک حرف آخر را می‌زنند، راه گشای بزرگی برای تحلیل تصمیمات خواهد بود» (Khoshvagh, 1996, p.373). به‌طور کلی متغیرهای نقش‌گرایانه به‌عنوان شرح مشاغل یا قواعد رفتاری مورد انتظار از مقامات تعریف می‌شود. منظور از مقامات افرادی مانند مقام رهبری، رئیس‌جمهور، وزرا، مقامات عالی‌رتبه نهادهای نظارتی و مشورتی، نمایندگان مجلس و نخبگان دیگری است که در سیاست خارجی دخالت دارند و صرف نظر از شخصیت روانی یک فرد، رفتار وی بر اساس انتظارات مورد نظر مردم از آن نقش، مورد تحلیل قرار می‌گیرد (Alison, 1985, p.266-287). از سه زاویه می‌توان، متغیر نقش را مورد بررسی قرارداد: جایگاه نهادهای مختلف تصمیم‌گیری در قانون اساسی ایران، نگاه غالب بر تصمیم‌گیری در حوزه سیاست خارجی ایران و عملکرد روحانی در قالب نقش ریاست‌جمهوری.

الف: قانون اساسی و نهادهای تصمیم‌گیری

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بر اساس اصول اساسی خود، ویژگی‌های حقوقی (اصول ۱، ۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۱۴، ۶۲ و ۱۰۰)، سیاسی (اصل ۲۶) و اجتماعی (اصل ۲۸) نظام را مشخص کرده و شیوه زمامداری

کشور را «مردم‌سالارانه» بیان می‌کند و بر این اساس مقام رهبری به‌عنوان منتخب مجلس خبرگان در مقام ریاست بر حاکمیت کشور در رأس هرم نظام قرار می‌گیرد (اصل ۱۱۰) و رئیس‌جمهور به‌عنوان مقام مسئول در سیاست خارجی و داخلی، جایگاه شخص دوم مملکت را داراست (اصل ۱۱۳) (Hashemi, 1996, p.349). در نظام جمهوری اسلامی و بنا به ماهیت اسلامی آن رهبری نظام در مقام نظارت، تعدیل و هماهنگی قوای سه‌گانه، از صلاحیت و اختیارات فراوان و تعیین‌کننده‌ای در امر تصمیم‌گیری برخوردار است. مجلس شورای اسلامی در جایگاه قانون‌گذاری و نظارت بر قوه مجریه، رئیس‌جمهور به‌عنوان رئیس اجرایی حکومت و مسئولیت‌مدیریت بر همه امور جاری کشور، مجمع تشخیص مصلحت نظام با تعیین خطوط کلی سیاست‌های نظام و ارائه مشورت‌های لازم به رهبری و مرجع حل اختلاف مصوبات مجلس و شورای نگهبان، نقش مؤثری در امر تصمیم‌گیری ایفا می‌کنند. علاوه بر این، شورای نگهبان به‌عنوان مفسر قانون اساسی و مرجع انطباق مصوبات مجلس با قانون اساسی، شورای عالی امنیت ملی با تلفیقی از نهادهای راهبردی نظام و برخوردار از نمایندگان رهبری و قوای سه‌گانه، هیئت دولت به‌عنوان کانون تمرکز سیاست‌های اجرایی کشور نقش مهمی در تصمیم‌گیری‌های مختلف بر عهده‌دارند. با این همه قوه قضائیه و وزارت امور خارجه را نیز باید به ارکان تصمیم‌گیری کشور افزود (Maleki, 2003, pp.81-109). اگرچه در سیاست خارجی جمهوری اسلامی، مسئله هویت انقلابی-اسلامی نظام و تصمیمات متکی بر جهان‌بینی، همواره منجر به جهت‌گیری‌ها و تبعات متنوع و پرفرازونشیب سیاسی شده است (Velayati, 1986, p.408 also see: Rasouli, 2009, pp.29-48).

ب: نگاه غالب بر تصمیم‌گیری در سیاست خارجی ایران

نگاهی به روند تصمیم‌گیری در پرونده هسته‌ای ایران طی ۱۲ سال (۹۴-۸۱) نشان می‌دهد که نگاه مسئولان نظام به این مسئله از تنوع فراوانی در محاسبات راهبرد سیاسی و بروز واکنش‌ها و عملکردها برخوردار بوده است. بر اساس دیدگاه برخی تحلیل‌گران، سیاست‌های نظام در دوره اصلاحات در قالب گفتمان ژئوپلیتیک محور یا فرهنگ گرای سیاست محور و در دولت نهم و دهم گفتمان ایدئولوژیک ارزش محور بوده است (Fallahi, 2007, p.53-86)؛ این تفاوت‌ها سبب شده تا ظهور و حضور دولت‌ها با سلیقه‌های سیاسی گوناگون، در کارکرد متغیر «نقش» تأثیر به‌سزایی داشته است. لذا هر یک از رؤسای جمهور کشور کوشیده‌اند که نگاه و تلقی خویش از مسائل را، بر تصمیم‌گیری‌ها حاکم سازند.

ج: عملکرد روحانی در قالب نقش ریاست جمهوری

رویکرد جدید نظام در سال‌های ۹۲-۹۱ که بازتابی از خودنمایی امر تصمیم‌گیری از سوی مسئولان عالی‌رتبه حوزه‌های مختلف آن بود، به‌خوبی تأثیر متغیر نقش را برجسته می‌سازد. طرح راهبرد «تعامل و

تفاهم در سایه اعتدال و تدبیر» از سوی حسن روحانی، به خوبی توانست با راهبرد «نرمش قهرمانه» و نام‌گذاری سال ۱۳۹۴ به عنوان «سال دولت و ملت: همدلی و هم‌زبانی» انطباق پیدا کند و راه را بر منتقدان دولت ببندد. به گونه‌ای که فضای جدیدی پیش روی مذاکره‌کنندگان هسته‌ای باز شود. این بار انتظار مردم از سیاستمداران، مقاومت سرسختانه نبود، بلکه مقاومتی بود که در آن نرمش نیز باشد و راه را بر توافق هسته‌ای باز نگه دارد. حمایت قاطع رهبری از گروه مذاکره‌کننده هسته‌ای با عباراتی همچون «افرادی امین، غیور، شجاع و متدین» (Khamenei, 2015)، «خوب، امین، موردقبول و دلسوز» (Khamenei, 2014)، موجب گردید تا دولت نه تنها حمایت عالی‌ترین مقام کشور را از مذاکره‌کنندگان هسته‌ای به همراه داشته باشد، بلکه همراهی دو قوه دیگر را نیز کسب نماید به عبارت دیگر حسن روحانی نه تنها از موقعیت نقش خود یعنی ریاست جمهوری به شیوه مطلوبی استفاده نمود، بلکه تأثیر ارگان‌های تصمیم‌گیرنده و نقش آنها را نیز تعدیل کرد؛ به نحوی که تصمیم‌سازان دیگری همچون شورای عالی امنیت ملی، سران قوای قضائیه و مقننه و مجامع دیگر (مجمع تشخیص مصلحت نظام، شورای نگهبان، سران احزاب و گروه‌ها و ...) به عنوان افراد و گروه‌های مشورتی، منتقد صاحب‌نظر و تحلیل‌گر در صحنه، حضور یافتند.

۳-۴. متغیرهای دولتی یا بوروکراتیک

ساختار پیچیده یک دولت، روابط سازمان‌های درون دولتی و در نهایت کارشناسان و متخصصان درون یک تشکیلات، تدوین‌کنندگان و ارائه‌دهندگان پیشنهادها و خطوط کلی تصمیم‌گیری در سیاست خارجی می‌باشند و هیچ تصمیم‌گیرنده‌ای نمی‌تواند فارغ از این ملاحظات تصمیم‌گیری نماید (jalali Barenji, 2009, p.20). بنیان این دیدگاه‌ها مبتنی بر این تصور است که رابطه‌ای بین شیوه‌ای که دولت‌های جمهوری اسلامی برای تصمیمات سیاست خارجی دنبال می‌کنند از یکسو و محتوای سیاست خارجی جمهوری اسلامی، از سوی دیگر وجود دارد؛ به عبارتی بخش یا بخش‌هایی از ساختار بوروکراتیک کشور، گزینش سیاست خارجی تعیین شده توسط تصمیم‌گیرندگان را تقویت یا محدود می‌سازد و یا در عمل، جهت‌گیری و جهت‌دهی‌های متفاوت و متنوعی به آن می‌دهد. به عنوان مثال، در دوره اصلاحات و تحت تأثیر شرایط داخلی و بین‌المللی دولت وقت با تمرکز بخشیدن پیگیری پرونده هسته‌ای در شورای عالی امنیت ملی، نوعی مواجهه غافل‌گیرانه با بحران یادشده، عبور از بحران مقطعی و تبدیل بعد امنیتی، سیاسی آن به بحرانی فنی و حقوقی، توافق‌نامه‌های سعدآباد، بروکسل و پاریس را در دستور کار خود قرارداد (fallahi, 2007, p.53-86). نظام بوروکراسی کشور در این دوره به عنوان بازیگری خردمند در عرصه بین‌الملل، رویکرد تعامل محور - محدودیت‌گرا در پیش گرفت (Haji Yousefi, 2003, p.168).

این رفتار دولت از سوی مخالفان داخلی به عقب‌نشینی تعبیر شد و لذا دولت دهم به‌جای رویکرد تعامل، رویکرد مقاومت و سیاست خارجی تهاجمی را برگزید (bagheri & Shafiee, 2014, p.286). این بار با تصور دور شدن سایه جنگ از کشور، بدعهدی طرف مقابل برای تحویل اورانیوم غنی‌شده موردنیاز بخش پزشکی و ضرورت دستیافتن به دانش غنی‌سازی در سطح ۲۰ درصد، تمامی بخش‌های تصمیم‌گیرنده کشور هم‌راستا و هم‌صدا از پایان تعلیق برنامه هسته‌ای سخن گفتند. این همراهی خیلی زود با شیوه عملکرد دولت و در رأس آن رئیس‌جمهور، به فاصله گرفتن مجلس از دولت ختم گردید. تغییر دبیر شورای عالی امنیت ملی، وزیر امور خارجه و ریاست سازمان انرژی اتمی، نمود بارز این شکاف بود. در نتیجه ضعف تعامل بین سازمانی، بی‌ثباتی در جایگاه‌های تصمیم‌گیرنده و اجرایی، پیگیری سیاست‌ها در خارج از دستگاه سیاست خارجی و نیز ناآرامی در نظام بوروکراتیک کشور به‌هدر رفتن فرصت‌ها و سلب قدرت تصمیم‌گیری سایر مقامات نظام با هدف‌گذاری‌های لازم در مسئله هسته‌ای منجر شد.

آغاز فعالیت دولت یازدهم در مرداد ۱۳۹۲ با ترکیبی از مدیران و مسئولان باتجربه و برگزیدن سیاست‌های تعامل‌جویانه با همه ارکان نظام همراه بود. روحانی پیش‌تر در نخستین مصاحبه مطبوعاتی خویش بر تشکیل دولت شایسته‌سالار تأکید کرده بود (Ettela'at Newspaper, 2013). بر همین اساس اولین گام برای ایجاد هماهنگی کامل میان تمامی دستگاه‌های متولی برای جلوگیری از بی‌ثباتی در امر تصمیم‌گیری مسئله هسته‌ای، جایگزینی وزارت امور خارجه به‌جای شورای عالی امنیت ملی بود (web Site of Diplomacy Irani, 2013). توجه به سلسه مراتب تصمیم‌گیری در دولت، افزایش اختیارات رئیس‌جمهور بر حوزه تصمیم‌گیری سیاست‌های هسته‌ای، پذیرش مسئولیت در روند تصمیم‌گیری، توجه به ثبات در جایگاه‌های تصمیم‌گیرنده و برگزیدن رویکرد اعتدال و تعامل در بدنه دولت با سایر دستگاه‌های کشور، از مهم‌ترین اقدامات دولت جدید بود که به‌سرعت فضای سیاسی کشور را به‌سوی آرامش و تعامل با جهان پیش برد. مهم‌ترین وجه تأثیرگذاری متغیر بوروکراتیک در توافق هسته‌ای را باید، در نقش قانونی وزارت امور خارجه با اختیارات و حمایت کافی، تلاش دستگاه‌های دولتی برای ایجاد آرامش روانی در جامعه و همسوسازی جریان‌های سیاسی و ارکان تصمیم‌گیری نظام با اهداف و برنامه‌های دولت، جستجو کرد؛ پدیده‌ای منحصر به این دوره که در دوره‌های پیشین با چنین قوتی مشاهده نشده بود.

۴-۴. متغیرهای اجتماعی یا جامعه

مقوله منبع اجتماعی متشکل از آن جنبه‌های غیر حکومتی یک نظام سیاسی است که بر رفتار خارجی آن تأثیر می‌گذارد. متغیر اجتماعی در اصل تمامی جنبه‌های غیردولتی یک جامعه را شامل می‌شود که در روند اتخاذ تصمیمات سیاست خارجی دخیل است و ارزش‌ها، ایدئولوژی‌های حاکم بر جامعه ملی،

گروه‌های ذی‌نفوذ و فشار و دیگر موارد را شامل می‌شود (jalali Barenji, 2009, p. 23). بدین ترتیب باید توجه داشت که چون جنبه‌های زیادی از سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، ریشه در منابع داخلی دارد و آن‌طور که جیمز روزنا می‌گوید: «برای تغییر در سیاست خارجی، ساختار داخلی باید تغییر کند» (Rosenau, 1980, pp. 70-71). باید در کاوش سیاست خارجی جمهوری اسلامی، متغیرهای اجتماعی داخلی را نیز، مورد توجه قرار داد.

اگرچه پروژه انرژی هسته‌ای در ابتدا به‌عنوان یک سیاست توسعه‌ای برای دستیابی به انرژی پاک و پایدار مطرح بود، اما در ادامه با تغییر شکل آن به مسئله‌ای فراملی و بین‌المللی و با تلاش نظام در هویت بخشی اجتماعی به آن، تبدیل به «مطالبه ملی» گردید. چالش‌برانگیزی شدید پرونده هسته‌ای در محاسبات قدرت‌های بین‌المللی، آن را تبدیل به نقطه عطف تاریخی با عنوان مقاومت و پایداری در برابر دستیابی به حق مسلم هسته‌ای نمود و دولت‌های مختلف در ۱۲ سال اخیر فارغ از نقطه قوت یا ضعف خود، با تکیه بر چنین طرز تلقی جامعه‌مدارانه به پیشبرد سیاست خارجی هسته‌ای مبادرت ورزیدند. این مسئله تا جایی پیش رفت که در انتخابات خرداد ۱۳۹۲ و ماه‌های قبل از آن مسئله هسته‌ای به مناظرات و بحث‌های جدی بین کاندیداهای ریاست جمهوری و تشکل‌ها و گروه‌های مختلف سیاسی تبدیل شد؛ به گونه‌ای که دوگانه‌ای با عنوان «خدمت/خیانت» شکل گرفت. گروهی تعامل با جهان و پایان تحریم‌ها را خدمت و گروهی دیگر هر گونه عقب‌نشینی از مواضع هسته‌ای را خیانت نامید. آنچه در این میان تکلیف را مشخص ساخت، متغیر جامعه و نگاه آن به مسئله هسته‌ای بود. پیشنهاد حل موضوع هسته‌ای در قالب مذاکره از سوی روحانی سبب شد تا او خیلی زود از سایر رقبای خود در نظرسنجی‌ها پیش افتد (Wikipedia, 2013).

نظرسنجی مؤسسه گالوپ پس از انتخاب حسن روحانی نشان داد که علاوه بر اعتقاد به فراهم شدن شرایط مناسب برای آغاز مذاکرات هسته‌ای، جامعه ایرانی خواهان کاهش تحریم‌ها و حل مسئله هسته‌ای می‌باشند (BBC, 2013). با آغاز مذاکرات هسته‌ای و تداوم این امر در ماه‌های بعد، نظرسنجی‌ها نشان دادند با وجود تأکید جامعه ایرانی بر حق برخورداری از انرژی صلح‌آمیز هسته‌ای، رسیدن به توافق در ازای اعطای برخی امتیازات و اخذ تضمین‌های جدید، جایگاه ویژه‌ای در دیدگاه‌های ایرانیان پیدا کرده است. بر اساس نظرسنجی دانشگاه مریلند ۸۵ درصد مردم ایران به حسن روحانی و برنامه‌های تعامل جویانه او در مسئله هسته‌ای علاقه‌مند بوده و علیرغم بی‌اعتمادی ۶۲ درصدی مردم به کشورهای عضو گروه ۱+۵، خواهان توفیق در برنامه هسته‌ای (۹۴ درصد) هستند (Shahr-e-Khabar, 2013). در نظرسنجی آذرماه سال

۹۳ که توسط مرکز پژوهش‌های افکار عمومی و تحولات اجتماعی دانشگاه تهران صورت گرفت، ۵۴ درصد مردم بر طرف شدن تحریم‌های سازمان ملل متحد را با اهمیت‌تر از تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا، ۳۶ درصد وضعیت اقتصادی کشور را بد ارزیابی کرده و ۲۵ درصد نیز تحریم‌های بین‌المللی را در ایجاد شرایط نامطلوب اقتصادی داخلی مؤثر می‌دانستند. در همین نظرسنجی ۷۶ درصد مردم همچنان به کشورهای عضو گروه ۱+۵ بی‌اعتماد بودند (Mashreghnews, 2014).

نتایج نظرسنجی در طول دوره دو ساله مذاکرات هسته‌ای همچنان بر نمودار رو به صعود موافقت مردم با ادامه مذاکرات، پافشاری بر حقوق هسته‌ای و حمایت از دولت در ادامه روند تعاملی خود با جامعه جهانی تأکید داشت. در نظرسنجی صورت گرفته توسط دفتر پژوهش‌های اجتماعی و سنجش افکار سازمان صداوسیما ۷۸ درصد مردم، توافق هسته‌ای را بسیار مهم و با اهمیت دانسته‌اند (Irna Agency, 2015). بعد از مذاکرات و حصول توافق هسته‌ای نیز خبرگزاری جمهوری اسلامی طی یک نظرسنجی از شهروندان تهرانی اعلام کرد: «۶۵ درصد شهروندان تهرانی معتقدند که این توافق به میزان «خیلی زیاد و زیاد» در بهبود اوضاع اقتصادی، ۷۰ درصد به همین میزان در بهبود اوضاع سیاسی و ۶۹ درصد نیز در بهبود وضعیت علمی کشور می‌تواند کمک کند. ۷۲ درصد از شهروندان تهرانی باور دارند حل موضوع هسته‌ای ایران به کوتاه شدن دیوار بی‌اعتمادی مردم ایران به کشورهای غربی کمک می‌کند» (Aftabnews, 2015).

در هر صورت اگر شرایط جامعه در دولت نهم و دهم، مردم را در تمامی آئین‌های رسمی و ملی کشور برای دفاع از حقوق مسلم خود به صحنه کشانده و دولت را ملزم به مقاومت می‌ساخت، در دولت یازدهم همان مردم خواستار بهبود شرایط اقتصادی و پایان بحران هسته‌ای شدند.

۵-۴. متغیر محیط بین‌الملل

مقوله متغیر خارجی دلالت بر خصوصیات نظام بین‌الملل و خصائص اقدامات بازیگران دولتی و غیردولتی تشکیل‌دهنده آن دارد (Rosenau, 1980, pp.65-73). جهت تبیین تأثیر متغیر محیط بین‌الملل بر سیاست‌های هسته‌ای ایران به‌ناچار باید مقداری به گذشته بازگردیم. پس از رویکرد تعامل محور دولت اصلاحات، دولت نهم برخلاف آن، نگاه جهان‌بینانه و برهم‌زننده وضع موجود نظام بین‌الملل را در پیش گرفت. دولت نهم مناسبات حاکم بر نظام بین‌الملل را ناعادلانه و نابرابر خواند و به دنبال برهم زدن آن بود. لذا برگزیدن این شیوه‌ها در سیاست خارجی شدیداً به افزایش تنش‌های منطقه‌ای و جهانی انجامید (Gosiorowski, 2007, pp.125-130). در نتیجه این سیاست‌ها ایالات متحده توانست حمایت اروپا را در پرونده هسته‌ای ایران به دست آورده و در کنار تحریم‌های مختلف ایران، پرونده هسته‌ای ایران را به

شورای امنیت ارجاع و قطعنامه‌های مختلف علیه کشور را به تصویب برساند (Dehghani Firoozabadi, 2012, p.520-521). به‌غیر از پرونده هسته‌ای که حساس‌ترین محور اختلاف طرفین بود؛ مسائلی چون هولوکاست و تغییر نوع و فضای گفتگو با کشورهای گروه ۱+۵ بر این شرایط دشوار تأثیر منفی گذاشت تا جایی که در موضوع هسته‌ای ایران تقریباً بالاترین درجه هم‌گرایی و اتفاق نظر بین اعضای اتحادیه اروپا و آمریکا مشاهده شد (Khaloozadeh & Afzali, 2011, p.17).

هم‌زمان با بهبود رابطه آمریکا و اروپا در فاصله زمانی سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ روابط سیاسی و اقتصادی ایران و غرب و نیز ایران و منطقه به نحو بارزی کاهش یافته و به‌ویژه با آغاز تحریم‌های شورای امنیت، آمریکا و اتحادیه اروپا به کمترین میزان ممکن رسید. اتحادیه اروپا، در ژوئن ۲۰۰۸ اعلام کرد تا زمانی که ایران به شفافیت و اعتمادسازی در برنامه هسته‌ای خود دست نزند، از برقراری روابط گسترده با آن خودداری خواهد کرد (Khaloozadeh & Afzali, 2011, p.20-21). تلاش دولت در تغییر نگرش کشورهای غربی ناموفق بود؛ به‌گونه‌ای که حتی پیشنهاد رئیس‌جمهور ایران در اجلاس مجمع عمومی سازمان ملل برای «تعدیل نگرانی‌ها با مشارکت همه کشورها در برنامه هسته‌ای ایران» و «تشکیل کمیته‌ای در سازمان ملل برای مقابله با آپارتاید اتمی» باعث واکنش تند قدرت‌های بزرگ شده و روند ارجاع پرونده ایران به شورای امنیت را سرعت بخشید (BBC, 2005).

شورای امنیت از مارس ۲۰۰۶ تا ژوئن ۲۰۱۰ یک بیانیه و ۶ قطعنامه (حاوی ۴ قطعنامه تحریمی علیه ایران) تصویب نمود. سه قطعنامه اولیه شورای امنیت (قطعنامه‌های ۱۶۹۶، ۱۷۳۷ و ۱۷۴۷) در فاصله کمتر از ده ماه پس از اولین سالگرد انتخابات دولت نهم به تصویب رسید (Ghahremanpoor, 2008, p.185). گفتگوهای حقوق بشری میان ایران و غرب از سال ۲۰۰۴ متوقف شد و قطعنامه‌های مختلفی در خصوص نقض حقوق بشر در ایران صادر شد و برخی از نهادها و شخصیت‌ها مورد تحریم قرار گرفتند (Golshanpazhooh, 2011, p.61). تیرگی این روابط تا آخرین روزهای دولت دهم ادامه داشت.

با روی کار آمدن دولت روحانی، مبانی جدیدی در سیاست خارجی ایران مورد تأکید قرار گرفت که عبارت‌اند از: تأکید بر سیاست خارجی فعال، سازنده و واقع‌گرا؛ سیاست خارجی در خدمت تأمین منافع ملی، اعتدال‌گرایی در سیاست خارجی؛ تعامل سازنده و تنش‌زدایی (Sanaei & Rahmati, 2015, p.96). پیروزی روحانی در یازدهمین دوره انتخابات ریاست‌جمهوری و برنامه‌های ارائه‌شده وی در عرصه سیاست خارجی با استقبال گسترده مقام‌های کشورهای مختلف دنیا -از منطقه پیرامونی ایران تا اروپا و آمریکا- روبرو شد. جک استراو، نخست‌وزیر سابق انگلیس انتخاب روحانی را بهترین خبر در این چند سال برای

آینده تمام منطقه، اقتصاد ایران، مسئله هسته‌ای و همچنین موارد مربوط به سوریه، عراق، اسرائیل و فلسطین ارزیابی کرد و از ویژگی‌های معتدل، آرام اما آگاهانه و سرسخت او سخن گفت (Kabar-e-Farsi, 2013). کشورهای اروپایی با صدور بیانیه‌هایی ضمن استقبال از این انتخاب برای همکاری بیشتر با ایران در عرصه بین‌الملل اعلام آمادگی کردند. فرانسه، ایتالیا، مسئول سیاست خارجی اتحادیه اروپا، اسپانیا، صدراعظم آلمان و نخست‌وزیر انگلستان در پیام‌های جداگانه‌ای ضمن تبریک پیروزی روحانی نسبت به بهبود و توسعه روابط ایران و کشورهایشان ابراز خوشبینی نمودند (Sanaei & Rahmati, 2015, p.98). رئیس‌جمهور آمریکا این پیروزی را تبریک گفته و وزارت امور خارجه این کشور نسبت به حل موضوع هسته‌ای ابراز امیدواری نمود (Bagheri & Shafiee, 2014, p.322). خاویر سولانا، مسئول اسبق سیاست خارجی اتحادیه اروپا که در مراسم سوگند خوردن ریاست جمهوری ایران شرکت داشت، بر بهبود مناسبات ایران و اتحادیه اروپا در دوران جدید تأکید کرد (Fars Agency, 2013).

باگذشت زمان جلوه‌های دیگری از این خوشبینی غربی آشکار شد. سفر روحانی به نیویورک، ایراد سخنرانی در مجمع عمومی سازمان ملل و حواشی این سفر که درست بعد از سه ماه از مراسم سوگند صورت می‌گرفت، به سرعت جریان پر کشمکش هسته‌ای را به سوی بستری از تفاهم و تعادل پیش برد. رویکرد جدید ایران در پرونده هسته‌ای که با اعلام سیاست «نرمش قهرمانانه» از سوی رهبری شروع شده بود، با رایزنی‌ها فشرده ایران و گروه ۱+۵ در حاشیه اجلاس مجمع عمومی سازمان ملل در شهریور-مهر سال ۱۳۹۲ ادامه یافت. پس از مذاکره مستقیم وزرای خارجه ایران و آمریکا و سرانجام گفتگوی تلفنی دو رئیس‌جمهور ایران و آمریکا، فضای جدیدی در مذاکرات هسته‌ای شکل گرفت. دولت اوباما و دموکرات‌ها با گشودن این کانال سیاسی و سرمایه‌گذاری بر روی مذاکرات هسته‌ای امیدوارند، بتوانند از توافق هسته‌ای حاصل شده به‌عنوان برگ برنده‌ای در انتخابات ریاست جمهوری آتی این کشور استفاده نمایند. لذا موفقیت در مذاکرات برای آنها اهمیت حیاتی داشت. از این مسئله گذشته باید گفت آزادی‌خواهان به این نتیجه رسیده بودند که تحریم‌ها قادر به متوقف ساختن برنامه هسته‌ای ایران نبوده است و تنها توانسته فشارهای مالی بر دولت ایران وارد نماید. به همین خاطر هم ون‌دی شرم‌ن مذاکره‌کننده اصلی آمریکا در گروه هسته‌ای کاخ سفید و هم اوباما در مقام دفاع از توافق هسته‌ای بر ناکارآمدی تحریم‌ها صحه گذاشتند (Iranmehrnews, 2015).

در حوزه بحران‌های منطقه‌ای، مشکلات غرب به‌ویژه آمریکا و تأثیر آن بر روند پرونده هسته‌ای، باید گفت نقش و جایگاه منطقه‌ای ایران و جایگاه کشورهای عضو گروه ۱+۵ در نظام بین‌الملل، ضرورت‌های

متقابلی برای برقراری یک رابطه مناسب و همه‌جانبه به وجود آورد. آمریکا به دنبال تضمین امنیت اسرائیل و تأمین منافع ملی خود در خاورمیانه، خواهان حل مسئله سوریه، عراق، یمن و مبارزه با گروه‌های تروریستی و تکفیری و اروپا به دنبال ایجاد نظامی چندجانبه‌گرا در جهان است و از این رو، جایگاه راهبرد جغرافیایی ایران و نفوذ سیاسی و فرهنگی در منطقه و برخورداری از منابع گسترده انرژی، سبب تسهیل روابط و دستیابی به توافقی سنگین بین طرفین گردید (Sanaei & Rahmati, 2015, p.100).

دولت روحانی در چنین شرایطی پس از یک دوره پرتنش در روابط ایران و غرب و با محور قرار دادن رویکرد تعامل و تفاهم، حل مسئله هسته‌ای را در اولویت سیاست خارجی خود قرارداد و توانست با مدیریت زمان و ارائه راهکارهای متنوع و قابل حصول، جامعه جهانی را از هر نظر با رویکرد جدید خود همراه سازد. به همین دلیل باید گفت متغیر محیط بین‌الملل، حضور آزادی‌خواهان در کاخ سفید (شعار تغییر دولت اوباما) و نیاز به کسب دستاوردی در حوزه سیاست خارجی، ناامیدی از کارآمدی تحریم‌ها بر ضد ایران، شرایط منطقه‌ای و مشارکت جهانی در وصول به توافق هسته‌ای در تیر ۱۳۹۴ مؤثر بود. توافقی که با وجود ایجاد جبهه‌بندی‌های مختلف در صفوف کشورها و گروه‌های سیاسی موافق و مخالف، از اراده جمعی ایران و قدرت‌های بزرگ برخاسته و به‌عنوان روزنه امید در بن‌بست خاورمیانه مطرح شده است.

۵. نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که همه متغیرهای پنج‌گانه نظریه جیمز روزنا بر تصمیم‌گیری دولت ایران و حصول توافق هسته‌ای تأثیر داشته‌اند. اگرچه شدت و ضعف این متغیرها در مواجهه عناصر پیچیده اجتماعی و سیاسی به صورت دقیق قابل اندازه‌گیری نیست، اما با توجه به شواهد عینی به نظر می‌رسد متغیرهای «فرد»، «محیط نظام بین‌الملل» و «جامعه» به نسبت متغیرهای «نقش» و «عامل بوروکراتیک» تأثیرگذاری بیشتری ایفا نموده‌اند. بدین صورت که منش و شخصیت حسن روحانی در مقام سیاستمداری با سابقه از وی برای پیگیری حقوق هسته‌ای در فضای آرامش و گفتگو، چهره‌ای معتدل ساخت. جامعه ایران نیز توانمندی پیگیری حقوق هسته‌ای را در روحانی دید و از شعارهای انتخاباتی او از جمله رفع مشکل معیشت مردم در کنار پایان کشمکش‌های هسته‌ای استقبال نمود. نظام بین‌الملل هم برعکس دوره ریاست جمهوری نهم از به قدرت رسیدن روحانی استقبال کرد؛ بدین ترتیب فضا برای بازگشت دوباره به میز مذاکره فراهم شد. البته نباید فراموش کرد که بحران‌های منطقه‌ای از جمله بحران سوریه و یمن و ظهور داعش نیز بر انگیزه غرب برای همکاری با ایران در حل مسائل منطقه‌ای پس از به سرانجام رسیدن مذاکرات هسته‌ای بی‌تأثیر نبود. هرچند نهادهای تصمیم‌گیری در ایران با دولت حسن روحانی در بحث مسئله هسته‌ای تعامل خوبی داشته‌اند اما عدم تغییر ترکیب نمایندگان مجلس شورای اسلامی، شورای

نگهبان، شورای عالی انقلاب فرهنگی و... سبب می‌شد تا نقش عامل بوروکراتیک به نسبت سایر عوامل کمتر باشد. در این میان اگرچه نقش ریاست جمهوری و دامنه اختیارات وی نیز تغییری نکرد، اما بهره‌گیری صحیح از موقعیت سیاسی و اداری، از سوی حسن روحانی موجب گردید تا این متغیر در دستیابی به توافق هسته‌ای هرچند به میزان کم تأثیرگذار باشد.

References

- Abdallah, A., & Esmaili M. (2013 summer). Barack Obama and Iran nuclear dilemma: U.S.A foreign policy strategies on Iran (Continuation or change). *Islamic Revolution Research Letter*, 7, 103-124. (in Persian)
- Amiri, A. (2008 October). Explanation of Iran nuclear crisis from standpoint realism and neorealism approaches: dimensions and approaches. *Political Studies*, 1, 95-104. (in Persian)
- Armin, M., & Alizadeh, M. (2007 march). Nuclear energy in Ahmadinejad train. *Baztabe Andisheh*.84, 15-23. (in Persian)
- Alison, G. (1985). *Methods of decision making in foreign policy: analysis on Cuba missile crisis*. Trans. Manoochehr Shojaee. Tehran: Entesharate elmi va farhangi. (in Persian)
- Athari, A., & Mashhadian B. (2012 October). U.S.A foreign policy on nuclear program of Iran: thinking from standpoint of aggressive realism. *Regional Studies*, 46, 1-38. (in Persian)
- Associated Press. (2013, august 2). Rouhani: America must respectful speak with Iran not threat it. (in Persian). Retrieved From: <http://bigstory.ap.org/photo/hasan-rouhani-13>.
- Bagheri Dolatabadi, A., & Shafiee, M. (2014). *From Hashemi until Rouhani: The survey on Iran foreign policy from aspect of constructivism theory*. Tehran: Tisa. (in Persian)
- Bakhshayeshi Ardestani, A. (2000). *The principles of Iran foreign policy*. Tehran: Avaye noor. (in Persian)
- Dehghani Firoozabadi, S. J. (2012). *The Foreign policy of Iran* (4nd ed). Tehran: Samt. (in Persian)
- Et'te'la at newspaper. (2013). First interview of new president: Hasan Rouhani. (in Persian). Available at: <http://www.ettelaat.com/new/index.asp?fname=2013\06\06-18\22-02-28>.
- Fars Agency (2015). Havier Solana in ceremony of endorsement of Iran president. (in Persian). Available at: <http://farsnews.com/newstext.php?nn=13920513001112>
- Fallahi, S. (2007 spring). Comparison of nuclear diplomacy of Khatami and Ahmadinejad (until 1747 UN resolution). *Political Sciences Research Letter*, 6, 53-85. (in Persian)
- Ghahremanpoor, R. (2008). *The approaches of Great powers to Iran nuclear issues*. Tehran: Islamic-Azad University. (in Persian)
- Golshanpazhooh, M. (2011). Human Rights and its position in EU policy toward Iran. In *Europe Book* (10). Edit by Behzad Ahmadi, Tehran: Institute of Abrar-e- Mo-Aser Tehran. (in Persian)
- Gallup institute (2013 November 6). Poll about Iranian view on beginning of nuclear negotiation in Rouhani government. (in Persian). Available at: http://www.bbc.com/persian/iran/2013/11/131106_u08_gallup_iran_sanctions
- Gasiorowski, M. (2007). The new aggressiveness in Iran's foreign policy. *The Middle East Policy*, 1(1), 172-34. (in Persian)

- Hamshahri Online* (2009 April). Biography of Hasan Rouhani. (in Persian). Available at: <http://hamshahronline.ir/details/85337>
- Haji Yousefi, A. M. (2003). Iran nuclear policy: Possible Options. *Quarterly of Political and international approaches*, 5(82), 141-168. (in Persian)
- Heshmatzadeh, M. (2006 February). Features of Iran's political sociology. *Zamaneh*, 53&54, 9-14. (in Persian)
- Hashemi, S. M. (1996). *The constitutional law of Iran* (Vol II). Tehran: Dadgostar. (in Persian)
- Hudson, V., & Vore, C. S. (1995). The analysis of foreign policy: yesterday, today and tomorrow. *Mershon International Studies Review*, 39(2), 209-238.
- Iranmehrnews* (2015). Obama defense nuclear deal for American Jewish. (in Persian). Available at: <http://iranmehrnews.com/2015/08/29/%D8%AF%D9>
- Irna Agency* (2015). An Evaluation after nuclear deal: How much percent Tehranian people hope to future? (in Persian). Available at: <http://aftabnews.ir/fa/news/310377>
- Irna Agency*. (2015 Jun).detail of poll of Iran television about nuclear deal. (in Persian). Available at: <http://www.irinn.ir/news/102810>
- Iran Newspaper*. (2013). Rouhani: Centrifuge roll when is important for us that economic wheel and life of people turning over). (in Persian). Available at: <http://irannewspaper.com/Newspaper/BlockPrint/58248>
- Jalali Barenji, M. (2009). The Explanation of Iran foreign policy decisions from standpoint of James Rosenau's pre-theory. *Middle East Quarterly*, 57, 49-74. (in Persian)
- Khamenei, S. A. (2015). Iranian negotiators are honest, zeal, brave and religious men. (in Persian) Retrieved From: <http://www.leader.ir/langs/fa/index.php?p=contentShow&id=13333>
- Khamenei, S. A. (2015). Speech of beginning of New Year. (in Persian). Retrieved From: <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=29204>
- Khamenei, S. A. (2015 July). Speech in support of nuclear negotiators. (in Persian). Retrieved From: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=30066>
- Khamenei, S. A. (2014 august). Speech about triumph subtlety (Narmesh-e-qahremananeh). (in Persian) Retrieved From: <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=27180>
- Khamenei, S. A. (2015 march). Visit with member of expert assembly. (in Persian). Retrieved From: <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=29134>
- Khamenei, S. A. (2015 April). Speech in haram-e-razavi: features of future president. (in Persian). Retrieved From: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=22233>
- Khabar farsi*. (2013). Reaction of Jack Straw to Selection of Rouhani. (in Persian). Available at: <http://khabarfarsi.com/ext/5620694>
- Khabar-e-Eghtesadi*. (2013). Diplomat Patriarch. (in Persian). Available at: <http://khabareghtesadi.com/fa/news/11967>
- Khaloozadeh, S., & Afzali T. (2011). EU approaches on Europe. Sited in *Europe Book (10)*. edit by Behzad Ahmadi. Tehran: Institute of Abrar-e- Mo-Aser Tehran. (in Persian)
- Khoshandam, B. (2007 spring). Management of Iran nuclear crisis from standpoint of EU and Iran Options. *International relation research letter*, 51-72. (in Persian)
- Khoshvaght, M. (1996). *Analysis of decision making in Foreign policy*. Tehran: Ministry of Foreign affairs. (in Persian)
- Laura N.; Hey J. A. K., & Haney, P. (2005 March 16), Generational change in foreign policy analysis. Retrieved From:

- <http://www.user.sfsu.edu/mir/ir720spring05pentony/kristine.dec>
- Mashreghnews. (2013 December). Result of poll of center for research on public thinks and social events at Tehran University about nuclear negotiation and sanction. (in Persian) Available at: <http://www.mashreghnews.ir/fa/news/375772>
- Maleki, A. (2003). The process of decision making in Iran foreign policy. *Rahbord*, 27, 81-109. (in Persian)
- Mansouri Moqadam, J., & Esmaili, A. (2011). The analysis on Iran foreign policy in ahmadinejad government (with use of cohesion model of James Rosenau). *Politics Quarterly*, 41(1), 283-300. (in Persian)
- Rouhani H. (2013). Biography of Hasan Rouhani. (in presian). Retrieved From: <http://rouhani.ir/zendeginame.php>
- Rouhani, H. (2013). *National security and nuclear diplomacy* (4rd ed).Teharn: Center of strategic researches. (in Persian)
- Rouhani, H. (2013 august 6). Iran willing to participate in serious negotiations. *Washington post newspaper*. Retrieved From: <http://www.theguardian.com/world/iran-blog/2015/aug/17/speculation-grows-that-iran-willing-to-swap-washington-post-reporter>
- Rast, B., & Star. H. (2002). *World policy: limited and opportunities of choice*. Trans. Ali Omid. Tehran: Ministry of Foreign affairs. (in Persian)
- Rasouli Saniabadi, E. (2009). The revolutionary-islamic identity in different discourses of iran foreign policy. *The Foreign Policy Journal*, 96, 29-48. (in Persian)
- Rosenau, J. N. (1971). *The scientific study of foreign policy*. New York: The free press.
- Rosenau, J. N. (1996). Powerful tendencies, Startling discrepancies and elusive dynamic: The challenge of studding world politics in a turbulent era. *Australian Journal of International Affairs*, 50(1), 23-30.
- Sprout, H., & Sprout, M. (1957) Environmental factors in study of international politics. *The Journal of Conflict Resolution*, 1(4), 309-328.
- Sanaei, A., & Rahmati Moghadam, R. (2015). EU-Iran Relations after eleventh Government (Rouhani). *International Relations Research Letter*, 8(29), 93-101. (in presian)
- Seifzadeh, S. H. (1999). *The basis and models of decision making in foreign policy*. Tehran: Ministry of Foreign affairs. (in Persian)
- Shargh newspaper (2003). Diplomat Patriarch: Who is Hasan Rouhani. (in Persian) Available at: <Http://www.Sharghnews.com/Newspaper/pages>
- Shahrkhabar (2013 October). Maryland university poll. (in Persian) Available at: <http://shahrkhabar.ir/fa/news/90242>
- The Times Magazine (2014). Rouhani is year man (Albaradei: Don't lose rouhani opportunity). (in Persian) From <http://time.com/70838/hassan-rouhani-2014-time-100>
- Vaezi M. (2007).World events in energy area and Iran Position. *Hamshahri Diplomatic*. 2(22). (in Persian) Retrieved From: <http://www.csr.ir/departments.aspx?abtid=07&&depid=44&&semid=1051>
- Velayati, A. K. (1986). First speech. *The Foreign policy journal*, 1,383-408. (in presian)
- Washington Post (2014 September). Nuclear program of Iran is developing very fast. Quoted by *Name News*. (in Persian). Available at: <http://namehnews.ir/fa/news/59511>
- Web site of diplomacy Irani. (2013 September). Transition of diplomacy of nuclear case to foreign ministry what means?. (in Persian) Available at: <http://www.irdiplomacy.ir/fa/page/1921026>

- Web site of diplomacy Irani*. (2013 July). From slogan of sobriety (eatedal) until west Optimist. (in Persian). Available at: <http://www.irdiplomacy.ir/fa/page/1918420>
- Wikipedia* (2013). Polls of presidency elections in 2013. (in Persian). Available at: <https://fa.wikipedia.org/wiki>
- Waltz, K. (1979). *Theory of international politics*. Massachusetts: Addison Wesley publishing co.